

Deel I: Cultuur en maatschappij

Als we de verhouding tussen individu (psychologie) en maatschappij (sociologie) kritisch willen bestuderen, dan hebben we een aantal ingangen nodig waarmee we de wisselwerking tussen maatschappij en individu kunnen begrijpen.

EEN MAATSCHAPPIJ KUNNEN WE ALS VOLGT TYPEREN:

- 1) door de manier waarop zij de uitwisseling van goederen en diensten organiseert onder haar leden
- 2) door de inhoudelijke regeling van de verhoudingen tussen mensen (groepen en individuen)
- 3) door de gestrengheid waarmee zij de uitwisseling en de verhoudingen regelt
- 4) door de wijze van omgaan met het transcendente

ALGEMEEN

1; door de manier waarop zij de uitwisseling van goederen en diensten organiseert onder haar leden

Goederen en diensten: voeding, seksualiteit, huisvesting, gebruiksvoorwerpen, zorg voor de niet-actieve leden (kinderen/ouderen), onderwijs/opleiding, communicatie, vervoer, ... (lijst kan uitgebreid worden)

Antropologisch: uitwisselingen gebeurden tussen landen, sociale klassen, families, individuen, en dit volgens maatschappelijk vastgelegde patronen (huwelijkscontracten, erfenisrechten, arbeidsovereenkomsten, handelsverdragen...)

Cfr Marcel Mauss *Essai sur le don* en Claude Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*.¹

Belangrijk: uitwisseling betreft niet alleen het materiële aspect, het gaat vooral over:

- wederzijdse uitwisseling ("Quid pro quoque")
- de erkenning die daarbij hoort (wie geeft er, wie krijgt er, en waarom)
- de verhoudingen die daardoor tot stand komen (wederkerigheid, afhankelijkheid, schuld²)
- bovendien is de uitwisseling bepalend voor de identiteit (cfr infra)

Vandaar het verband van (1) met (2) en (3).

'Uitwisseling' is bijgevolg veel ruimer dan de hedendaagse *commercieel-economische* invulling met de overall aanwezige reductie van mensen tot 'cliënten'.

¹ [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Gift_\(essay\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Gift_(essay))

https://nl.wikipedia.org/wiki/Claude_Lévi-Strauss

² https://en.wikipedia.org/wiki/Debt:_The_First_5000_Years

Een dergelijke reductie heeft verregaande effecten op de hedendaagse identiteit en verhoudingen (een patiënt is een cliënt in een zorgbedrijf; een student is een cliënt in een kennisbedrijf, een single komt op de huwelijksmarkt, enz.) en op de mate van autonomie van individuen. Zie deel III.

2; door de inhoudelijke regeling van de verhoudingen tussen mensen:

- verhouding tussen meerderen en minderen
- verhouding tussen gelijken
- verhouding tussen verschillende gender
- verhouding tegenover ons zelf en eigen lichaam

Dergelijke verhoudingen doen zich voor op groepsniveau (cfr sociale klassen; cfr gender) maar evenzeer op het vlak van individuen (ik als heteroman tegenover de ander die een vrouw is)

Merk op dat de vier cruciale verhoudingen ten opzichte van anderen zich ten volle weerspiegelen in onze identiteit:

- mijn genderidentiteit
- de manier waarop ik denk over en omga met de ander-gelijke
- de wijze waarop ik omga met autoriteit
- dit alles gefundeerd op de manier waarop ik omga met mijn eigen lichaam

Onze identiteit wordt grotendeels collectief ingevuld (de maatschappelijke omgeving waarin we opgroeien is bepalend voor de manier waarop ik de vier cruciale verhoudingen aanga – cfr infra, vertoog en praktijken), naast een individueel stuk (ik kan die verhoudingen tot op zekere hoogte ook zelf vorm geven) (zie deel II).

Belangrijk: de **erkenning** die iemand (niet) krijgt van de ander, als dé voorwaarde voor een goed leven in het algemeen en voor identiteitsontwikkeling in het bijzonder.

Deze verhoudingen zitten bovendien vol normen en waarden; identiteit is nooit neutraal (vandaar botsing met identiteiten uit andere regio's wegens andere verhoudingen met andere normen en waarden).

Vandaar de koppeling met (3): autoriteit.

Historische wijzigingen en maatschappelijke veranderingen betreffen heel vaak de sociale verhoudingen en dus de identiteit (zie deel III):

- Sociaal contract³, van ongelijkheid naar gelijkwaardigheid; van absolutisme naar een verdeling van rechten en plichten; opkomst (accent op solidariteit) en ondergang (accent op competitiviteit) van verzorgingsmaatschappij met een terugkeer naar 19de eeuwse liefdadigheid ('de warmste week')

³ https://nl.wikipedia.org/wiki/Sociaal_contract

- Emancipatiebewegingen: gelijkwaardigheid tussen man en vrouw; uitbreiding naar andere genders buiten het heteronormatieve.
- Biopolitiek: van volksgezondheid naar individuele verantwoordelijkheid.

3; door de gestrengheid waarmee zij die uitwisseling en die verhoudingen regelt, op basis van macht en/of autoriteit

Uitwisseling van goederen en diensten en de regeling van de sociale verhoudingen berusten op tradities (*mores*), wetten (*leges*) en regelgevingen.

Die moeten collectief opgelegd en aangeleerd worden, op een dusdanige manier dat individuen zich eraan onderwerpen, hetzij vrijwillig, hetzij op grond van dwang: van disciplineren naar verinnerlijking (cfr N.Elias).

Elke maatschappij oefent op haar eigen wijze autoriteit en macht uit om de uitwisselingen en de verhoudingen binnen de 'juiste' banen te leiden. De geloofwaardigheid van en het vertrouwen in de autoriteit is daarbij cruciaal.

4; door de wijze van omgaan met het transcendente

Doorheen de drie vorige typering van een maatschappij schemert er een vierde, die veel minder vatbaar is maar wel zeer bepalend voor de kwaliteit van een maatschappij: de min of meer algemeen gedeelde houding tegenover en overtuiging met betrekking tot existentiële vraagstukken (geboorte, seksualiteit, lust en pijn, ziekte, dood, ...).

Existentieel betekent dat deze vraagstukken zowel uiterst belangrijk zijn als nauwelijks vatbaar binnen het normale weten en de normale praktijken. Er zijn meerdere benamingen voor deze gemeenschappelijke houding, wat op zich al een aanwijzing is voor het niet-vatbare: metafysisch, religieus, ideologisch, transcendent. In deze colleges gaat de voorkeur naar 'transcendent', als meest neutrale benaming voor denkbeelden die in se nooit neutraal zijn, maar altijd ethisch-moreel gegrond.

De houding tegenover het transcendente is belangrijk voor de kwaliteit van een maatschappij omdat zij bepalend is voor de zingeving, de idealen en het hogere doel van de burgers en bijdraagt tot de verbinding tussen de mensen tegenover wat het individu beangstigt én fascineert. De bijbehorende ideeën drukken hun stempel op de drie andere typering (verdeling goederen, regeling verhoudingen, macht/autoriteit).

VANDAAG:

1; UITWISSELING OP GROND VAN MARKTSAMENLEVING

Eudaimonia, het goede leven: invulling wordt grotendeels beperkt tot materiële voorwaarden (voeding, kledij, huisvesting, gebruiksvoorwerpen), bovendien met een statuswaarde, in combinatie met de zekerheid dat die voorwaarden vervuld blijven.

Tot een bepaald niveau correleert een stijging in materiële welvaart met welzijn. Voorbij dat niveau stopt de correlatie of wordt ze zelfs negatief (cfr deel III).⁴

Vroeger bestaanseconomie: enkel produceren wat men zelf nodig heeft, met slechts beperkt overschot; men produceert zelf 'alles', meestal in familieverband; grote autonomie mbt buitenwereld, wel afhankelijk van weersomstandigheden

Tegenwoordig: **vrijemarkteconomie** ⁵

Doel: de 'juiste' prijs in functie van vraag en aanbod, waarbij open concurrentie voor kwaliteitsvolle producten zorgt.

De verhouding tussen vraag en aanbod zou zelfregulerend werken (zie 'de onzichtbare hand' van Adam Smith).⁶

Dus: overheid mag nauwelijks interveniëren.

Maar: het vrije van de vrije markt wordt telkens bedreigd door concurrentievervalsing, kartelvorming en monopolies.

Vandaar de paradox: er zijn politieke regelingen nodig om de vrije markt mogelijk te maken.

Dominante overtuiging tot vandaag: dat vrije markt borg staat voor democratie en vooruitgang

Ervaring toont iets anders:

- vrijheid en autonomie nemen af
- ongelijkheid neemt toe
- economie verkeert in crisis, het zelfregulerende werkt niet langer

Verklaring: een vrijemarktsamenleving vertoont een interne dynamiek die tijdens de aanvangsperiode zeer positief is maar uiteindelijk uitmondt in het omgekeerde.

Twee belangrijke auteurs: Karl Polanyi en Bas van Bavel.

Karl Polanyi (1944). *The Great Transformation. The political and economic origins of our time.*⁷

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Easterlin_paradox

Easterlin paradox: in elke gemeenschap zijn rijke mensen gelukkiger dan arme; wanneer de gehele gemeenschap rijker wordt, neemt het algemene geluksgevoel niet toe. Het gaat hem dus over relatieve rijkdom, over de vergelijking met het bezit van anderen.

⁵ Het tegenovergestelde model is een centraal geleide planeconomie zoals in de vroegere USSR. De productie wordt gedirigeerd van bovenuit, op grond van een bepaalde ideologie; autonomie van het individu is nagenoeg nul.

⁶ https://nl.wikipedia.org/wiki/Onzichtbare_hand

⁷ https://eh.net/book_reviews/the-great-transformation-the-political-and-economic-origins-of-our-time/

Hij beschrijft de overgang naar een vrijemarkteconomie als een historische transformatie:

"(...) that is why the control of the economic system by the market is of overwhelming consequence to the whole organization of society: it means no less than the running of society as an adjunct to the market. **Instead of economy being embedded in social relations, social relations are embedded in the economic system (...)** For once the economic system is organized in separate institutions (...) society must be shaped in such a manner as to allow that system to function according to its own laws. This is the meaning of the familiar assertion that a market economy can only function in a market society." (Polanyi, 1944, p.60).

Eens 'de grote transformatie' gebeurd is, worden *alle* uitwisselingen concurrentieel en commercieel, is de markt niet langer vrij is en gaat die als 'onzichtbare macht' ook de verhoudingen tussen mensen bepalen. Dit verklaart waarom we in deze colleges veel aandacht besteden aan het economische aspect: het bepaalt in onze tijd de volledige maatschappij en het individu.

Ter illustratie: diensten worden producten, met ingrijpende repercussies op de verhoudingen tussen mensen.

In de hedendaagse vrijemarkteconomie worden diensten op dezelfde manier verhandeld als producten, met verwaarlozing van de verschillen:

- een product is tastbaar, materieel (een zonnepaneel) versus een immateriële dienst (onderwijs, zorg)
- productie gebeurt op andere plaats en tijd dan consumptie versus productie en consumptie vallen samen
- persoonlijke verhouding tussen producent en consument speelt nauwelijks een rol versus bij dienstverlening staat de persoonlijke verhouding centraal
- kwaliteit eerder homogeen (kenmerken van een zonnepaneel) versus kwaliteit eerder heterogeen (zorgrelatie sterk afhankelijk van context)

Voorbeelden van negatieve gevolgen van gelijkschakeling producten en diensten:

- kwaliteit van het onderwijs wordt afgemeten aan het aantal afgeleverde diploma's
- kwaliteit van de zorg wordt afgemeten aan kosten/baten analyse, dus beperking van de tijd die besteed mag worden aan de cliënt ('doucheminuten')
- de verhouding tussen dienstverlener en cliënt wordt van instrumenteel ('protocollair') en dus van ondergeschikt belang

Bas van Bavel (2018): *De onzichtbare hand. Hoe markteconomieën opkomen en neergaan.*⁸

Polanyi beschrijft een *lineaire* evolutie, met de vrijemarkteconomie als een recent historisch fenomeen.

⁸ Voor een bespreking, ga naar <https://boekenblog.paulverhaeghe.com/bas-van-bavel/>

Van Bavel hanteert een *cyclisch* model en toont hoe vrijemarkteconomieën al meerdere keren in de geschiedenis voorgekomen zijn en daarbij een typisch verloop kennen.

Korte samenvatting van de cyclus:

“(...) de oorspronkelijk zo positieve terugkoppelingscyclus van toenemende vrijheid, groeiende factormarkten en economische groei slaat om in een negatieve cyclus van toenemende maatschappelijke polarisatie, een toenemende verstoring van het marktevenwicht ten gunste van de belangen van de marktélites, en stagnatie van de economie, uiteindelijk gevolgd door relatieve of absolute achteruitgang.” (van Bavel, 2018, p.371).

Schematisch (zie overzicht uit het boek in bijlage):

- startpunt is een succesvolle sociale revolte tegen een feodale bestuursvorm
- ontstaan van een open samenleving met zelforganisatie en sociale gelijkwaardigheid (de visie van Adam Smith is gebaseerd op deze periode van de cyclus)
- marktwerking neemt geleidelijk de overhand, wederzijds vertrouwen en gelijkwaardigheid verdwijnen naar de achtergrond
- **factormarkten** worden dominant en nemen de politieke macht over
- productiemarkten worden minder interessant voor investering
- reële economie stagneert, sociale ongelijkheid neemt toe
- ondergang en/of revolte

Kantelpunt in de cyclus: het ogenblik waarop factormarkten overnemen van productiemarkten.

Factormarkten (met als bekendste de kapitaalmarkt): de middelen (de ‘factoren’) om goederen en diensten te produceren, zoals grond (natuur), arbeid (mensen) en kapitaal (geld) worden ook een verhandelbaar product.

Evolutie inzake factormarkten:

- de oorspronkelijke bedoeling van kapitaalmarkten (denk aan de eerste ‘beurs’) is het faciliteren van ondernemingen en dus van de productie en handel (kapitaal als middel).
- In de verdere evolutie van de vrijemarktsamenleving wordt kapitaal het doel op zich, *waarbij het bovendien ook als middel dient*: het verhandelen van kapitaal (aandelen, verzekeringen en alle hedendaagse ‘financiële producten’) levert nog veel meer kapitaal op, bovendien op korte termijn.
- Gevolg: een enorme vermogenstoename bij een kleine groep *zonder dat de reële economie toeneemt*. Reden: investeren in arbeid en productie brengt veel minder op dan investeren in kapitaal op zich. In het beursjargon heet dit: ‘Wall street kills Main street’.
- Eindfase: de accumulatie van vermogen bij een steeds kleiner wordende groep maakt dat dezelfde groep een steeds grotere macht verwerft, met als voorspelbaar gevolg dat zij uiteindelijk ook de politiek gaat aansturen in functie van het eigen belang. Concreet: deze groep schrijft de wetgeving, en bepaalt de daarbij aansluitende rechtspraak.

Gevolg: de vrije markt is niet langer meer vrij, er treedt stagnatie op, daarna gaat het snel bergafwaarts. De algemene levensstandaard begint te dalen, de vermogensongelijkheid wordt nog groter en democratie wordt in vraag gesteld. Er ontstaat een nieuwe versie van het feodaal tijdperk, waarbij een kleine groep superrijken steeds meer machtsmiddelen moet inzetten om haar positie te behouden.

Merk op: dit is een cyclisch proces dat zich in de geschiedenis al meerdere malen voorgedaan heeft.

Bijkomende effecten:

- vrijemarkteconomie vraagt structureel om voortdurende groei
- dus: consumptie moet blijven toenemen.
- vandaar: producten met kortere levensduur, creatie van nieuwe 'behoefes', stimuleren van consumentisme met effecten op identiteit ('keeping up with the Jones')
- resultaat: sociale spanningen, milieuschade en klimaatverandering.

Effecten op eudaimonia?

Wat aanvankelijk voor een toename van het goede leven gezorgd heeft (koppeling vrije markt met vooruitgang, welzijn en democratie) werkt nu omgekeerd (in de eindfase van de cyclus toename van ongelijkheid, daling van de levensstandaard, verlies aan autonomie, macht geconcentreerd bij een oligarchie).

Merk op: maatschappelijke veranderingen binnen de cyclus van een vrijemarktsamenleving impliceren ook veranderingen op vlak van identiteit (cfr infra).

2; VERHOUDINGEN TUSSEN MENSEN

Eudaimonia, het goede leven: primaire psychosociale voorwaarde is erkenning krijgen van anderen, binnen verschillende luiken van onze identiteit (met twee grote uitschieters: intieme relaties en professionele verhoudingen)

Merk op: de verhouding tussen individu en groep is altijd dubbel en dus dubbelzinnig:

- erbij willen horen
- autonoom willen zijn

als uitdrukking van twee ontologische gerichtheden (cfr infra, deel II) ⁹

- Een maatschappij kan het accent leggen op verplichte groepsvorming ('verzuiling'), waardoor het individu te weinig autonomie ervaart.

⁹ zie <https://www.youtube.com/watch?v=KHbzSif78qQ>

- Of, omgekeerd, een maatschappij kan het accent leggen op verplichte individualisering, waardoor het individu te weinig verbondenheid ervaart.

In het huidige neoliberale model: verplichte competitie, individualisering, depolitisering, desocialisering.

- Individualisering wordt voorgesteld als vrijheid, terwijl er in de realiteit steeds meer autonomieverlies ontstaan is (toenemende regelgeving en disciplineren)
- Alle verantwoordelijkheid voor succes of mislukking wordt bij het individu gelegd; problemen zouden niets te maken hebben met de sociale klasse waartoe men behoort, noch met politieke beslissingen.
- Daarbij wordt 'keuzevrijheid' als schaamlapje gebruikt, want de keuze beperkt zich steeds meer tot 'uw geld of uw leven'
- Gevolgen ter hoogte van het individu: faalangst, te weinig gevoel van erkenning door anderen, wantrouwen, eenzaamheid.¹⁰

Ondanks de hoge materiële welvaart daalt de eudaimonia op grond van een groter gevoel van onbehagen door verlies van verbondenheid en stijging van het sociaal wantrouwen; hogere materiële welvaart is daarvoor geen afdoende compensatie.

3; AUTORITEIT EN MACHT

Eudaimonia, het goede leven: voorwaarde daartoe is veiligheid, wat betekent dat sociale regels & wetten nageleefd worden en overtreders bestraft.

Sociale regels betreffen:

- De uitwisseling van goederen en in het kielzog daarvan, de billijke verdeling van 'lusten en lasten'.
- De verhoudingen tussen mensen, meer bepaald de bescherming van zwakkeren (traditioneel: vrouwen, kinderen, armen) tegen sterkere groep

Merk op: wij hebben als soort een *aangeboren* afkeer van ongelijke behandeling (cfr infra, Frans de Waal deel III).

Historische evolutie:

- 'Mores' en 'ethos' (zeden en gewoonten, vandaar: moraal en ethiek) worden 'leges', wetten
- Controle op naleving van regels wordt steeds meer centraal geregeld (wetten, rechtbanken, politie)
- Traditioneel gebeurde dat top-down op basis van een patriarchaal georganiseerde overheid, gerelateerd aan institutionele religie (kerk en staat)
- Democrativering: transitie naar horizontaal georganiseerde controlesystemen, waarbij autoriteit/macht niet langer bij een piramidale georganiseerde overheid ligt

¹⁰ <https://radio1.be/podcast-eenzaam>

- Tegenwoordig: accent op anonieme macht uitgeoefend door financieel-economische instellingen die opleggen wat overheden moeten doen (zie eindfase in de cyclus van van Bavel)

Vandaag:

- stijgend onveiligheidsgevoel terwijl daar objectief weinig reden toe is;
- autoriteit is haar geloofwaardigheid kwijt, niets is nog echt gezaghebbend.

Om dit te kunnen begrijpen, eerst inzicht nodig in wat autoriteit & macht is en hoe die uitgeoefend worden. Dit vraagt een apart hoofdstuk, als noodzakelijke parenthesis, over:

- Wat is het onderscheid tussen autoriteit en macht?
- Hoe worden macht en autoriteit maatschappelijk geïnstalleerd?
- Waarop berust de geloofwaardigheid ervan?
- Ruimer: wat kunnen we voor waar en gezaghebbend aannemen?

Zie volgend college.

4; OMGANGSVORMEN MET HET TRANSCENDENTE

Eudaimonia betreft niet alleen het concrete, materiële leven, maar ook zingeving en een collectieve houding tegenover wat beangstigt en fascineert en tezelfdertijd onvatbaar blijft.

De verhoudingen tussen mensen en de uitwisseling van goederen en diensten zoals geregeld door de maatschappij betreffen grotendeels concrete dingen en gedrag. De belangrijkste uitwisselingen tussen mensen en de belangrijkste aspecten van de intermenselijke verhoudingen handelen evenwel over immateriële objecten (zoals erkenning, zorg en liefde) en existentiële vragen waarop nooit volledige of definitieve antwoorden mogelijk zijn.

Existentiële vragen (betreffende oorsprong, geboorte, dood, ziekte, seksualiteit, liefde, haat, ...) 'transcenderen' (overstijgen) het concrete; ze zijn existentieel omdat ze ons confronteren met een fundamenteel ontbreken van definitieve antwoorden op wat de belangrijkste vragen van onze existentie zijn. Kortom, een confrontatie met Het Tekort, vaak in combinatie met angst. De manier waarop we er proberen op te antwoorden, zorgen voor zinverlening en geven ons leven een doel.

Merk op dat die existentiële vragen alles te maken hebben met de cruciale verhoudingen zoals aanwezig binnen onze identiteit:

- Wie ben ik (als man, als vrouw), waar kom ik vandaan, waar ga ik naartoe?
- Hoe gelijk ik op, hoe ben ik verschillend van anderen?
- Hoe verhoud ik mij tegenover mijn lijf, tegenover genot en pijn?
- Wie of wat mag ik geloven, aan wie of wat onderwerp ik mij?

Reeds als kind stellen we die vragen, zie Freud: de 'infantiel-seksuele theorieën'.

In confrontatie daarmee doen we beroep op **cultuur**, om de confrontatie draaglijk te maken.

Cultuur begrijp ik als de verzameling van verschillende *symbolische* systemen, met als typevoorbeelden religie, kunst en wetenschap, telkens met bijbehorende typische praktijken. Dergelijke symbolische systemen zijn collectief en vinden in dat collectieve hun overtuigingskracht.

Symbolisch systeem: op grond van woorden en beelden en bijbehorende praktijken wordt een bepaalde realiteit en een bepaalde verhouding gecreëerd tegenover het on(be)grijpbare van ons bestaan. Deze verhouding is geruststellend omdat ze ons de overtuiging biedt het transcendente toch te kunnen begrijpen en via de bijbehorende praktijken zelfs te bemeesteren.¹¹

Het accent ligt hierbij niet zozeer op de specifieke inhoud van een bepaald symbolisch systeem (een bepaalde religie, kunstrichting of wetenschappelijk paradigma), want die is steeds tijds- en plaatsgebonden; *wel op een verhouding die elk van de symbolische systemen uittekent tussen het individu (als lid van een gemeenschap) en existentiële vragen.*

De drie verschillende symboliseringssystemen zijn vooral verschillend omdat ze een andere structurele verhouding uittekenen tussen onszelf en wat ons drijft. Alle drie zorgen ze op een verschillende wijze voor zingeving.

De **kunstenaar** onderneemt een poging om *eigen* antwoorden te construeren op wat hem of haar drijft/beangstigt, in de overtuiging dat dit toch nooit volledig lukt. Kunst als 'allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie' is in eerste instantie individueel (zie sublimatie), zij het dat de onderwerpen universeel zijn en dat kunst in het beste geval ook gedeeld kan worden (zie catharsis) en daardoor troost geeft.¹²

Probleem voor de kunstenaar: de eenzaamheid van de praktijk en het kunnen delen van het resultaat met anderen.

De **gelovige** (in westerse, monotheïstische religies) hoeft geen eigen antwoorden meer te construeren; antwoorden liggen bij een almachtige Ander aan wie hij zich moet onderwerpen zonder ze volledig te kunnen begrijpen ('mysterie'). De gelovige deelt dit met andere gelovigen binnen de religieuze gemeenschap. Bijbehorende praktijken zijn zeer krachtig, denk aan rituelen gebaseerd op tradities, waarbij mensen in groep een confrontatie aangaan met het onbegrijpbare. Problemen binnen het christendom: theodycee en predestinatie.

¹¹ Cfr infra: dezelfde functie zullen we later opmerken bij psychodiagnostische labels. Bij confrontatie met lichamelijk onverklaarbaar fenomeen/ziekte willen we vooral weten wat 'het' is. Zolang er geen diagnostische uitspraak komt, overheerst de angst. Eens er een label is (ook indien negatieve prognose) komt er een vorm van geruststelling.

¹² Wim Kayzer (https://nl.wikipedia.org/wiki/Wim_Kayzer) maakte daar een prachtige televisiereeks over: *Van de schoonheid en de troost* (<https://winkel.vpro.nl/van-de-schoonheid-en-de-troost/>). Kayzer had er voordien al een over wetenschap gemaakt, van hetzelfde hoog niveau: *Een schitterend ongeluk* (<https://www.bol.com/nl/p/een-schitterend-ongeluk/1002004006390764/?country=BE>).

Wanneer we religie ruimer begrijpen, kunnen het hebben over een filosofisch, metafysisch, eventueel een ideologisch antwoord op de existentiële vragen, waarbij andere identiteiten uitgetekend worden dan deze van de westerse monotheïstische religies.

De **wetenschapper** gaat ervan uit dat hij wèl volledige antwoorden kan vinden, en dat het enkel een kwestie van tijd is vooraleer de mens op alles een volledig antwoord heeft en bijgevolg ook alles zal kunnen controleren (bijvoorbeeld: liefde is alleen maar een zaak van hormonen op basis van evolutionair gestuurde processen).¹³

Bijbehorende praktijken: wetenschappelijk onderzoek dat verklaringen biedt en daaruit voortvloeiende technologische toepassingen die bijvoorbeeld pijn en ziekte wegnemen

Problemen binnen wetenschap: verlies van zingeving ('onttovering van de wereld'); de vragen naar de oorsprongsvragen en naar de causaliteit blijven open.

In vergelijking met kunst en religie is wetenschap radicaal anders, omwille van haar andere houding tegenover het tekort. De belangrijke praktisch-technische successen van wetenschap installeren de hoop, zelfs de overtuiging dat er uiteindelijk een volledige en definitieve kennis zal komen, waarbij we 'alle' antwoorden zullen hebben en 'alles' kunnen bemeesteren.

Opvallend:

- topwetenschappers eindigen vaak in mystiek, omdat ze uiteindelijk toch botsen op de limiet van wetenschappelijke kennis¹⁴
- de autoriteit van wetenschap wordt vandaag betwijfeld (cfr discussie klimaatverandering) – zie volgend college, over de vraag welke criteria we hebben om te bepalen wat (niet) waar is

Geen enkel symbolisch systeem mbt het transcendente is volledig dominant (er zijn steeds mensen die andere keuzes maken), en zelfs binnen het dominante model zijn er verschillende interpretaties mogelijk. De drie systemen functioneren naast/door elkaar.

De ruimere invulling van een collectieve, maatschappelijke houding met betrekking tot het transcendente heeft altijd te maken met zingeving en doel. Als gevolg daarvan zal de collectieve houding die een maatschappij langdurig inneemt op het vlak van

¹³ Vanuit een Lacaniaanse invalshoek kunnen we kunst, religie en wetenschap als drie grote sublimaties beschouwen, die hij respectievelijk aan hysterie, dwangneurose en wetenschap koppelt. Hysterie gaat ervan uit dat de Ander verantwoordelijk is voor het tekort en nooit in staat is om een definitief antwoord te formuleren; dwangneurose voelt zichzelf verantwoordelijk (en schuldig) voor het falen en roept een Ander op om het zaakje te klaren. Paranoia is gebaseerd op de almacht van de gedachten en de daaruit voortvloeiende grootheidswaan (Lacan 1986 (1959-60), pp. 154-157).

¹⁴ André Klukhuhn geeft daar een mooi overzicht van in *Alle mensen heten Janus – Het verbond tussen filosofie, wetenschap, kunst en godsdienst* (2008). Een recent voorbeeld is diehard wetenschapper Sam Harris die al jarenlang een kruistocht voert tegen alles wat met pseudowetenschap en religie te maken heeft, en tot verrassing van vriend en vijand een boek publiceerde met als titel *Waking up – Searching for Spirituality without Religion* (2014).

zingeving en existentiële vragen, zeer bepalend zijn voor die maatschappij, op alle hoger onderscheiden vlakken.

Vandaag:

Op grond van de 'grote transformatie' (Polanyi) wordt het transcendente naar het achterplan geduwd, en zijn ook religie, kunst en wetenschap 'vermarkt' (cfr infra). Daardoor verliezen ze hun oorspronkelijke functie, samen met hun geloofwaardigheid en daardoor ook hun draagkracht.

Vandaar een veralgemeend verlies van zingeving en de toename van het onbehagen.

BESLUIT

Kort door de bocht samengevat kunnen we in maatschappijen een tweestrijd opmerken tussen een dominantie van het materieel-concrete (het economische) of het transcendent-symbolische.

Tegenwoordig overheerst het materieel-concrete; de uitvergroting daarvan heeft negatieve gevolgen, voornamelijk verlies van zingeving, verslechtering van de sociale verhouding en aantasting van de autoriteit.

Opvallend: deze problemen worden steeds meer toegespitst op het vraagstuk van de identiteit (zie deel II) en de verhouding met de gemeenschap (zie deel III).